

Ortadoğu Memleketlerinin Coğrafi Problemlerine Kısa Bir Bakış *

Doç. Dr. Necdet Tunçdilek

İstanbul Üniversitesi

Orta Doğu memleketlerinin coğrafi meselelerini tetkike girişmeden evvel ilk yapılacak şey "Yakın Doğu" ile "Orta Doğu" tâbirlerinin ifade ettikleri mânâyı açıklamak ve bunların hudutlarını çizmektir.

1939 a kadar Yakın Doğu, Orta Doğu ve Uzak Doğu tâbirleri hayli müphem bir mâna taşıyordu. Bunlardan Uzak Doğu umumiyetle Çin ve Japonya, bazan da bu iki memlekete Hindicini ve İndonezya'nın da bağlandığı oluyordu. Orta Doğu ise İran ve Arabistan'dan tereküp ediyor, fakat buna Mezopotamya'nın aşağı kısmı ve bilhassa Afganistan ile Hindistan da ekleniyordu.

Yakın Doğu ise, Balkan memleketleri ile Doğu Akdeniz havzasında toplanan memleketlerden meydana geliyordu. Mamafih daha 1939 a kadar geçen zaman içinde gerek İngiliz, gerek Amerikalı coğrafyacılar arasında hudut meseleleri ve her bir bölgede yer alacak memleketlerin isimleri münakaşa mevzuu oluyordu.

Fakat 1939, II nci Cihan Harbi ile bu hudut ve terim meselesi Akademik bir münakaşa mevzuu olmaktan çıkmış, askerî noktaî nazardan iş ele alınmış ve harp içinde İran'dan Bingazi'ye kadar uzanan saha bir askerî bölge olarak kabul edilmiş ve bu bölgeye "Orta Doğu" adı verilmiştir. Bu isim İngilizler tarafından resmen kabul edilmiş ve diğer devletlere de empoze edilmiştir.

* Bu makale Millî Savunma Akademisine konferans olarak hazırlanmış ve 1958-1959 devresinde tahrir edilmiştir.

Meseleyi hülâsa etmek icabederse, bu sahaya verilen isim üzerinde iki Anglo-sakson memleketi henüz bir anlaşmaya varmamıştır. Amerikalılar buraya "Yakın Doğu, İngilizler de "Orta Doğu" demektedirler. Fakat iş sadece tâbir ile bitmemekte, gerek Yakın, gerek Orta Doğu tâbirinin hangi bölgeleri veya hangi devletleri kasdettiği bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

İngiltere hükûmetinin resmî neşriyatında Orta Doğu 21 memlekettten, yani, Malta, Trablusgarp, Sirenayka, Mısır, Kıbrıs, Lübnan, Suriye, Filistin, Ürdün, Irak, Basra körfezindeki şeyhlikler, Suudî Arabistan, Yemen, Aden, Eritre, Habeşistan, İngiliz, Fransız ve İtalyan Somalileri, Sudan'dan meydana gelmektedir.

Mamafih bu listede sözü geçen memleketlerden bir kısmının askerî mülâhazalarla verilmiş olduğu ve dolayısıyla coğrafî bir kıymet ifade edemeyeceği aşikârdır. Coğrafyacı olarak bu listeden Sudan, Eritre, Habeşistan ile üç Somalinin ihracı, bunun yerine Türkiyenin ithali icabeder. Bu tablo içinde Malta, Libya hattâ Sirenaika bile coğrafi bakımdan Orta Doğu içinde görülmemesi lâzımdır. Şu halde bütün coğrafyacıların umumi temayüllerine uyarak Orta veya Yakın Doğu'yu Akdeniz, Karadeniz, Hazar Denizi, Kızıl Deniz ve Basra körfezinin çevrelediği bir kara parçası olarak ve bu kara parçasının da Türkiye, İran, Suudî Arabistan, Irak, Yemen, Suriye, Kıbrıs, İsrail, Lübnan, Ürdün, Aden, Hadramut, Kuweit, Bahreyn ve Basra körfezindeki şeyhliklerden — başlıcaları Oman ve Muskat — meydana geldiği şeklinde kabul edilmelidir.

★1941★

ORTA DOĞUNUN GLOBAL SATIİ ÜZERİNDEKİ YERİ:

Orta Doğunun, Eski Dünya adı verilen Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları üzerindeki yeri mütalâa edilirse, bölgenin şu hususlardaki önemi belirmiş olur:

1 — Orta Doğu, Avrazya kıtasının güneybatı kenarında yer alır. Lâkin bu pozisyon bahis konusu bölgeye hiç bir avantaj sağlamaz. Fakat Orta Doğu Avrupa, Asya ve Afrika kıtası ile beraber mütalâa edilirse, o zaman Asya'nın kuzeydoğu - güneybatı istikametinde ve Orta Doğu üzerinden Afrika'ya bağlandığı müşahede edilir. Bu istikamet Orta Doğu'ya Asya'yı Afrika'ya bağlamak gibi bir mümtaziyet temin eder.

2 — Diğer taraftan Avrupa ile Orta Doğu karşılaştırılırsa, bu kıta ile Orta Doğu arasında çok sıkı bir münasebet bulmak mümkün olmaz. Fakat Hind Okyanusunun etrafında toplanan memleketlerle Avrupa arasındaki münasebetler bahis mevzuu edilirse, bu sefer kuzeybatı - güneydoğu istikametinde uzanan Akdeniz - Karadeniz ve Hind Okyanusu arasında bir mânia olarak Orta Doğu'nun yer aldığı müşahede edilir. Kuzeybatı - güneydoğu istikametinde Orta Doğunun iki alem arasında bir geçiş sahası veya çok daha başka bir ifade ile kilit noktası olduğu göze çarpar.

3 — Şu halde Eski Dünya adı verilen üç kıta üzerinde bir X (zarp) işareti çizilirse, krozman noktasının Orta Doğu üzerinde kaldığı görülür.

İşte harita üzerindeki şu basit müşahede bize Orta Doğu'nun üç kıta arasındaki pozisyonu hakkında kaba da olsa bir fikir verebilmektedir.

Yukarıda çizilen bu tablo acaba, sadece kıtaların pozisyonundan meydana gelmiş sulp bir şekil midir, yoksa bu durum beşerî sahada da bir değer kazanabilmiş midir?

Tarihin karanlıklarında kalan devreden bugüne kadar geçen zaman içinde Orta Doğuyu daima önemli bir saha haline sokan beşerî faktörlerin gayet iyi bir şekilde işlediği müşahede edilmektedir. Nitekim sözü uzatmadan bu hususları şöylece hülâsa etmek mümkündür:

1 — Orta Doğu birbirinden ayrı fakat gene birbirinden uzak olmayan sahalarda içinde ilk çağın medeniyetlerine sahne olmuştur. Nil vadisi ve deltasında Mısır, Mezopotamya'da Asur, Elâm, Sumer, Anadolu'da Eti, Doğu Akdeniz sahil şeridi üzerinde Finike, İran'da Pers İmparatorluğunun kurulmasını hazırlayan sebepler acaba bir tesadüfün eseri midir?

2 — Orta Doğunun gene tarihten evvelki devrelerde muhacir kavimler için bir taksim sahası olması ve kavimlerin üç kıta üzerindeki hareketlerini tanzim etmek, onlara istikamet vermek ve bu suretle muhtelif kavimlerin bu sahalarda mola vermeleri ve o gelenlerin kısa veya uzun süreli devletler kurarak bölgeye bir dinamizm getirmeleri her halde tesadüflerin eseri olmamalıdır.

3 — Orta Doğu diğer bir şekilde Asya ve Afrika'dan gelen

kavimlerin bir stok sahası olarak müşahede edilebilmektedir. Bu stok sahasının evvelâ Akdeniz dünyasını, nihayet Avrupayı nüfuslandığı ve bu şekilde Orta Doğu medeniyetlerini daha batıya intikâl ettirdiği inkâr edilmez bir vakiadır.

Şu halde daha ilk çağda, Uzak Doğuda sadece Çin medeniyeti müstesna, ilk medeniyetin beşiği olan bölgenin bu şekilde inkişafa mazhar olmasında rol oynayan fizikî, beşerî ve iktisadî âmiller nelerdir?

Orta Doğuda ilk çağ medeniyetlerine ve medeniyetlerin kuruluş yerlerine bir göz atılırsa, bunlar akarsu boyları, yani sulak vadiler ile kapalı havzalar içinde geliştikleri bir karakter olarak göze çarpar. Şu halde Orta Doğu devletlerinin köklerini evvelâ zengin toprakların olduğu, aynı zamanda suyun da bol bulunduğu yerlerde aramak coğrafi bir mecburiyettir.

Orta Doğu devletlerinin inkişafında reliefin rolü meselesine gelince, reliefin burada iki şekilde rol oynadığı müşahede edilmektedir. Yani relief faktörü hem yapıcı, hem de yıkıcı bir karaktere sahiptir. Şöyle ki:

Orta Doğu Anadolu'dan başlayıp doğuya doğru devam etmek üzere iki ayrı dağ sırası ile kuzeye karşı güneyi perdelemiştir. En güneyde Toros dağları ile başlayan bu siper Doğu Anadolu'da Antitoroslar adı ile İran'a geçer ve bu sıralar İran'da büyük Zağros dağları adı altında Basra körfezi sahilleri gerisinde geniş bir duvar halinde Umman denizi sahilleri boyunca uzanır. Mekran'dan sonra Bülücüstanda kuzey-güney istikametinde Süleyman dağları adı ile uzanıp nihayet Pamir düğüm noktasına vasil olur.

En güneyde uzanan perdenin kuzeyinde ikinci bir mania yer alır. Bu mania da Karadeniz sahil sıra dağları ismi altında batıdan doğuya doğru uzanır ve Erzurum - Kars yaylaları tariki ile Azerbeycan'da devam eder ve bundan sonra Hazer denizinin güneyinde Elburuz sıra dağları halinde doğuya doğru uzanarak Afganistan'dan geçerek Hindikuş dağları vasıtasıyla bu ikinci dağ sırası da Pamir düğümüne varır.

Orta Doğuyu bu manianın kuzeyinde üçüncü bir hat daha korur. Bu hat dağlar olmayıp, fakat gene tabii birer mania olan Karadeniz, Kafkas dağları paravanası, Hazer denizi ve Türkistan kum çölleridir. İşte birbirinden farklı ve kademeli üç sıra mania Orta Doğuyu kuzey ve doğudan korumaktadır.

Orta Doğunun bu manialar sahası Türkiye ile İran topraklarından meydana gelmekte, bunun güneyinde kalan yerler relief bakımından vâsi platolardan tereküp etmektedir. Nitekim büyük Arabistan yarımadası bahis mevzuu plâtonun ta kendisidir. Bu plâto üzerinde relief bakımından en büyük mania doğu Akdeniz sahili boyunca kuzeyden güneye uzanan dağ sıralarıyla iki silsile arasında yer alan büyük çukur oluktur. Gor adı verilen bu yapı daha güneyde Kızıldeniz'de bir çöküntü (graben) olarak devam ederken, denizin iki kıyısındaki plâto kenarları (horst) bir dağ manzarası kazanmışlar ve bu suretle Asya'dan Afrika'ya geçiş yolu sadece kuzey uçta Sina yarımadasına inhisar etmiştir.

Şu halde meseleyi toparlamak icabederse, morfolojik yapı bakımından Orta Doğu'nun iki ayrı üniteden meydana gelmiş olduğu bariz bir coğrafi vakıa olarak tesbit edilmektedir. Bu ünitenin birincisi kuzey dağlık ve yaylalık Türkiye ve İran; güneyde ise alçak plâto karakterinde olup, nispeten düz satırlardan meydana gelmiş Arabistan yarımadasıdır.

Kuzeyde yer alan Türkiye - İran kuşağı yapı ve morfolojik şekiller bakımından birbirlerine pek benzerler. Her iki memleket kuzey ve güney dağ sıraları ile bu iki istikametten çevrelenmiş olup, iç kısımları yüksek plâtolardan ve plâtolar üzerinde birbirinden ayrılmış havzalardan meydana gelmiştir. Türkiyenin Batı Anadolu ile İç Anadolu; İran'ın Horasan ve Kuhistan bölgelerini iklim şartları hariç tutulmak şartıyla morfolojik şekiller bakımından mukayese etmek mümkündür. Bilindiği gibi, bu bölgeler kapalı havzalardan meydana gelmiş olup, havzaların içleri ova karakterindedir. Ve denilebilir ki her iki memlekette de nüfus bu çanaklar içinde yer almakta, yamaçlar ve civar ârizalı yerler ya hayvancılık ekonomisi sahaları olarak bir kıymet ifade etmekte veya boş olarak durmaktadırlar.

Bundan sonra Türkiye'nin doğu Anadolu'su ile İran'ın Azerbeycan'ı da morfolojik şekiller bakımından gene birbirinin aynı olup, burada da relief yüksek dağlar ve bu dağlar arasında derin ve dik vadilerle, vadiler arasındaki müsait yerlerde teessüs etmiş ufak ovalardan meydana gelmiştir. Nitekim bu sahalar yerleşme ve ziraat yapma imkânının çok daha az olduğu yerlerdir.

Güneyde kalan Arabistan plâtosu tetkik edilirse, buradaki müsait relief iklim şartlarının neticesinde vâsi çöllerle işe yaramaz bir hale gelmiş, ancak bu yerler üzerinde beşerî yerleşme

Mezopotamya ve Nil vadisi müstesna, umumiyetle sahil şeridi ile çöl ortasındaki ufak vahalara inhisar etmiştir.

Orta Doğu'nun iklim faktörleri bütün tarih çağları içinde hiç bir değişikliğe maruz kalmamıştır. Bunu söylemekten maksadımız antik çağ ile zamanımız mukayese edildiği zaman bu faktörün farklı tesirlerinin akla gelmemesi içindir.

Orta Doğunun, kuzeybatı bölümü içinde kalan yerleri umumiyetle Akdeniz ikliminin tesiri altında olduğu söylenebilir. Akdeniz ikliminin, en karakteristik tarafı olan yaz sıcaklık ve kuraklığı ile daha güneyde yer alan çöl karakterindeki Arabistan ve kuzey Afrika'nın iklimi ile birleşmiş olur. Şu halde Orta Doğu'nun ancak kuzeyinde yer alan Türkiye ve İran, sadece kış devresinde ve kısmen de baharlarda vukua gelen yağışlarla daha güneydeki kısımlardan senenin ancak muayyen bir kısmında ayrılmakta, bunun gerisinde kalan zamanda Orta Doğu suhnet şartları bakımından bir birlik göstermektedir. Şüphesiz burada Doğu Anadolu ile Azerbeycan dağlık bölgeleri ve Türkiyenin Karadeniz sahilleri ile İran'ın Hazer denizi sahilleri bu bölgenin en istisnâî ve karakter itibariyle bambaşka bir bölümü olarak yer alırlar. Klimatik karakterleri ile bu iki sahayı Orta Doğu'ya bağlamak kat'iyen mümkün değildir.

Orta Doğu memleketlerinde iklim tezahürleri olarak kuzeyde kuraklık, güneyde ve doğuya gidildikçe bu şartların daha da şiddetlenmesiyle çöl şartlarının teessüs ettiği görülür. İşte bu şart, İran'ın en vasi ve en müsait sahalarının, yani kabaca İran topraklarının 1/6 nin çöllerle işgal edilmesine; Güneydoğu Anadolu'nun güneyinden itibaren Büyük Suriye Çölü ile başlıyan çölün bütün Arabistan yarımadasının — Sadece Orta Arabistan'ın, yani Mekke - Medine hattının doğusunda, doğuya doğru uzanan saha nispeten çok kuru bir step manzarası arzeder — kısmen kayalık, kısmen de kum çölleri haline gelmesine sebep olmuştur.

İşte bir taraftan su yokluğu ve mukabilinde vukua gelen kuraklık ve çöl; diğer taraftan yukarıda temas edildiği üzere bölgenin dağlarla, dağlar arasında sıkışıp kalmış havzalardan meydana gelmiş olması ve havzalar içinde yeraltı suyunun daima mevcut olması gibi şartlar; bu sahada yerleşmeyi bütün sath üzerinde mütesaviyen değil, ancak hayat şartlarının mevcut olduğu ve bu şartların devamlı olabileceği yerlerde toplanmasına intaç etmiştir (yani bir nevi kümelenme).

Şu anda tekrar Antik Çağa döner ve o zamandan şu ana kadar geçen devreye bir bütün olarak bakılırsa, yerleşmenin karakterinde büyük bir değişikliğin meydana gelmediği hayretle müşahede edilir. Öyle ki:

a — Orta Doğuda yerleşme havzalar içinde veya Akarsu vadilerinde, daha doğru bir tâbirle suyun mevcut olduğu yerlere inhisar etmekte, Orta Doğu yerleşmesi ve medeniyetlerin bir vaha medeniyeti, nihayet su sayesinde vukua gelmiş medeniyetler olduğu müşahede edilmektedir.

b — Suyun bu mutlak hâkimiyeti bütün yerleşmenin ancak muayyen yerlerde toplanmasına sebep olmuştur. Nitekim bugünkü Orta Doğu devletlerinin bilhassa güneyde yer alanlarının hudutları itibarî olmakta, — yani poletik hudutların çoğu cedvelle çizilmiş bir manzara göstermekte, — fakat bu hudutlar içinde yerleşme ancak muayyen sahalarda toplanmış olduğu için poletik hududun — şüphesiz hudut hayatî sahalardan geçmiyorsa — hiç bir değeri bulunmamaktadır. Nitekim bu karakter değil şimdiki, bütün tarih çağları içinde de böyle olmuştur.

c — Asıl büyük mesele medeniyet yaratıcı ve inkişaf ettirici coğrafi faktörlerin mevcut olduğu bu sahalarda medeniyetlerin neden uzun ömürlü olmayışı meselesi ile karşılaşmaktadır. Bu faktör sadece Antik devre, Orta Çağda değil, bugün de kuvvet ve kudretini muhafaza etmektedir. Orta Doğu üzerinde yaşayan devletlerin hemen kâffesinin genç ve yeni oluşu, bu faktöre büyük bir kuvvet vermektedir. Bu çok muğlak sorunun cevabını sadece coğrafi mülâhazalarla şu şekilde cevaplandırmak mümkündür:

1 — Orta Doğu'da yerleşme, yukarıda belirtildiği gibi suyun olduğu muayyen sahalara inhisar eder. Bu sahaların çok bereketli yerler oluşu, havzaların çok zengin ve müreffeh alanlar olmasını sağlamış, buna mukabil havzaların civarları daimî yoksulluk ve fakirliğin hüküm sürdüğü sahalara kalmıştır. Bu iki büyük tezat vaha sâkinleri ile yani sedanter nüfus ile çöller ve kurak steplerde fakirlik ve yoksulluk şartları içinde yaşayan göçebe gruplar arasında daimî bir mücadelenin mihrakı olmuştur. Denilebilir ki bu faktör, tarihin en karanlık devrinden bugüne kadar kıymet ve ağırlığından hiç bir şey kaybetmeden devam etmiştir. Nitekim mevcut coğrafi faktörler değişmedikçe bu durum da böyle devam edip gidecektir.

2 — Gene bölgede yaşayan kavimlerin ufak havzalar içinde inkişaf etmeleri, nüfuslarının artması, geçim kaynaklarının daralmağa, yani umumi geçim seviyesinin gerileme imkânı göstermesiyle bu kavimlerin sür'atle sağa sola saldırdıkları ve umumiyetle genç millet karakterinde olan ve dinamizmi yüksek olan kavimlerin pek kısa bir zaman içinde civar sahaları muhtelif harplerle istilâyâ giriştikleri bilinen bir hakikattir. Filhakika Orta Doğuda yaşayan milletlerin harpçi karakterinin aşağı yukarı kaynağı bu sebep olmaktadır.

Denilebilir ki, Orta Doğu'da medeniyet kurmuş devletlerin hemen kâffesinin süratle büyüdükleri ve hudutlarını genişlettikleri değişmez bir hakikattir. Bu genişleme tâbir caizse bir enfilasyonist hareket olarak mütalâa edilebilir. Öyle ki bölgeler veya havzalar arasında devamlı bir irtibatın malûm manialar sebebiyle kurulamaması, merkezde kuvvetli olan bu devletleri süratle zafiyete sürüklemiş, ilk zamanda vukua gelen refah ve saadet, sonradan bu yükün taşınamiyacak kadar ağır bir hale gelmesiyle iflâsla neticelenmiştir. Bu iflâs sadece o sahalara yetişememek ve icabeden alâkayı gösterememek olarak değil, fakat aynı şartlar içinde bocalıyan diğer devletlerin mukabil atakları ile de alâkası olduğu unutulmamalıdır.

Nitekim bu mesele için en güzel misali 7 nci asırda kurulan büyük Arap İmparatorluğu verebilir. Arap İmparatorluğunun fütûhat devri hatırlanır ve işgal ettiği topraklar gözönüne getirilirse, bu muazzam devletin neden hayli kısa bir zamanın sonunda yok olduğu kısmen olsun anlaşılabilir.

3 — Nihayet diğer bir realite de bilhassa 15 inci asra kadar devam eden kavimler muhacereti ve kavimlerin zaman zaman bölgede görünmeleri ve daha dinamik unsurların bereketli toprakları ele geçirmeleri ile eski medeniyetlerden bazılarının yıkıldıkları görülmekte, yani Orta Doğudaki müsait hayat sahalarının daimî olarak elden ele geçtiği; neticede uzun ömürlü ve istikrarlı devletlerin bu topraklar üzerinde yaşama imkânı bulamadıkları müşahede edilmektedir. Bunun en güzel misalini Küçük Asya üzerinde pre-Etilerden itibaren tâ Osmanlılara kadar devam eden mücadeleler ve kurulup yıkılan devletler vermekte ve meseleyi pek güzel bir şekilde izah etmektedir.

Nihayet bütün bu görüşleri toplamak icabederse, şöyle bir problemle karşılaşılabılır.

Orta Doğuda bir çok medeniyetler, zaman zaman çok kuvvetli devletler kurmuş olmalarına rağmen devamlı devletlerden mahrum olmuşlardır. Bu acaba neden böyle olmaktadır? Burada iki mesele ile karşılaşılıyor. Evvelâ Orta Doğu kudretli bir devleti toprakları üzerinde yaşatacak potansiyel kudretten yana yoksul mudur? Yoksa bağı coğrafî faktörlerde zaman zaman değişmeler mi meydana gelmektedir?

Yukardaki her iki sorunun cevaplarını tek veya birkaç maddede toplayıp vermek mümkün değildir. Bu çok muğlak soruların karşılığını şu şekilde hülâsa etmek mümkündür:

1 — Orta Doğu 15 inci asra gelinceye kadar en fazlası doğudan olmak üzere her yönden gelen göç dalgalarının tesiri altında kalmış ve devamlı devletler ancak göç dalgalarının sükûn bulunduğu devreler içinde inkişaf edebilmiştir.

2 — Orta Doğuda devletlerin uzun ömürlü olmayışının iklimik âmillere olan münasebetlerinin araştırılması boşuna sarfedilmiş bir emek sayılabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bütün tarih çağları içinde iklimin karakterinde bir değişme mevzuu değildir. O halde ileri sürülecek fikirler gerek tarihin, gerekse bugünün realitesi olacaktır.

İklimin bizzat kendisinin değil, fakat ziraat faaliyetleri üzerindeki rolü ile bir önemi vardır. Kuzeyde iklim şartlarında görülen büyük istikrarsızlık dolayısıyla tesirlerini ziraat hayatında da aynen göstermektedir. Nitekim Orta Doğunun kuzey bölümü bu yüzden zaman zaman kıtlıklara maruz kalmaktadır. Aynı kurak devreler hayvancılığı da perişan etmektedir. Daha güneyde çöl ve ona civar sahalarda yaşayanlar üzerinde bu istikrarsız rejim daha da şiddetlenerek tesirini göstermektedir. Şu halde bölgenin en büyük geçim kaynağı olan ziraatin tamamen güvensiz şartların tesiri altında bulunduğu değişmez bir vakıadır. Böylece neden akarsu boyları ile havza tabanlarının kesif nüfus sahaları olduğu da ortaya çıkar.

Bu da gösteriyor ki, iklim şartlarından mütevellit ziraat hayatı müstekâr devletlerin sağlam temelleri olacak değerde değildir. O halde geriye mevcut nüfusun başka kaynaklardan geçim imkânını temin etme meselesi kalmaktadır.

Orta Doğu madenler ve ormanlar bakımından hiç de zengin sayılacak bir bölge değildir. Nitekim Toros ve Zağros dağları bir

de Doğu Akdeniz sahilinde Lübnan ve Anti Lübnan dağlarının üzerlerini kaplıyan ormanlar daha Antik çağda tükenmiş, keza bölgenin madenleri de gene bu çağda harcanmıştır. Bu durum bize neden Orta Doğunun bugüne kadar bir endüstri faaliyetinin merkezi olmadığını anlatmaktadır.

Bölge üzerinde yaşayanların geçimini sağlayacak ve onlara refah temin edecek başka kaynaklar olarak geriye iki kaynak kalmaktadır. Bunlardan birincisi doğu ile batı âlemi arasında bir ticaret mübadele sahasının burası olması ve transit ticaretinden bir gelir sağlanması; diğeri ise bölgedeki mevcut suları iyi kullanmak suretiyle ziraat alanlarını geliştirmek ve sulamaya dayanan ziraat sayesinde entansif ziraat yapabilmek imkânıdır.

Ziraat alanlarını geliştirmek hiç bir zaman vasi sahaların işgal edilmesi şeklinde olmamıştır ve olamaz da. Fakat bu sistem zaman zaman ilerleme ve gerilemelerle aynı statükoyu muhafaza etmiştir. Zaten bu durum bozulsa idi o vakit Orta Doğuda yerleşmeden de bahsetmeğe pek imkân kalmazdı.

Transit ticaretine gelince, hakikaten buntın bölgeye büyük bir refah getirdiği ve Orta Doğuda saltanat süren devletlerin ilk çağdan 15 inci asra kadar bu büyük gelirden müstefit oldukları inkârı mümkün olmayan bir hakikattir. Nihayet son söz olarak denilebilir ki, sırf bu ticaretin tavsaması, ticaret yollarının yön değiştirmesi, saman alevi gibi zaman zaman parlayan devletlerin artık mevcudiyetlerine imkân verdirmemiş, böylece ticaret yollarının değişmesi ve gelir kaynaklarının tıkanması ile Orta Doğu medeniyeti tâbir caizse geliri ile beraber varlığını da Batı Dünyasına teslim etmiş; nihayet Orta Doğuda müstakil devlet kurma kabiliyeti I inci Cihan Harbinin sonuna kadar dumura uğramıştır.

Yukardaki bölümde Orta Doğunun eski parlak devirleri kaybedişini malûm ticaret yollarının, yani Akdeniz ve Hind Okyanusu yolu yerine Kap yolunun ticarete açılması yüzünden sekteye uğradığını bildirmiştik. Fakat aradan asırlar geçtikten sonra gene aynı faktör Orta Doğunun tekrar canlanmasının sebep olmuştur.

15 inci ve 16 ncı sırlar; tropikal dünyanın keşfi ve bu kaynakların ele geçiriliş devresidir. Bu devrede umumi bir karak-

ter olarak ticaret daha ziyade toplayıcılık ekonomisine dayanıyor, keşfedilen veya zaptedilen yerlerde bulunan asırlar boyunca orada teraküm etmiş bütün kıymetli maddeler Avrupa'ya taşınıyordu. Fakat 18 inci asrın sonundan itibaren toplayıcılık ekonomisi, toplanacak malların kalmaması üzerine işletmecilik ekonomisi, şeklini almış ve elde edilen malların evvelâ bir maliyet kıymeti kazanması, sonra rakiplerin çoğalmasından mütevellid tropikal bölge maddelerinin biraz daha ucuza Avrupa pazarlarına getirme arzusu tüccar milletleri eski terkedilmiş kısa yollu etüd etmeğe sevketmiştir.

İntikâl devresinde Orta Doğunun şekil bakımından birbirinden farklı, fakat gaye bakımından aşağı yukarı aynı olan poletik bir faaliyetin mücadele sahası haline geldiği müşahede edilmektedir.

Yukarda da belirtildiği gibi, 18 inci asırda hayli zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğunun kısmen idaresi altında bulunan bu bölge, kuzeyde Rusların, batıda İngiliz ve Fransızların ve daha sonra da Almanların ayrı ayrı alâkasını üzerine çekmiştir. Ve denilebilir ki, bu fakir topraklar üzerinde sağlam temelli bir devletin mevcut olmayışı bahis konusu devletleri her bakımdan stratejik bir önemi olan bu sahayı ele geçirmek arzusuna sürüklemiş, ve asırlarca Rusya Orta Doğuyu elde etmek için Osmanlı Devleti ile ardı arası kesilmeyen harplere tutuşmuş, Rusların güneye inmesine mâni olmak için zaman zaman İngiltere ve Fransa'nın Osmanlıların safında yer aldığı görülmüştür.

Rusyayı Osmanlı Devletinin paravanası arkasında zararsız bir halde tutan İngiltere ile Fransa'nın görünüşte Mısır, fakat hakikatte Orta Doğu, nihayet gayede Hind Okyanusundan gelecek ticaret maddelerinin transit ticaretini ele geçirme arzusu sebebiyle 18 inci asırdan 20 nci asra kadar Orta Doğu bu iki devletin mücadele sahası olmuş ve Orta Doğunun ele geçirilmesi için en kısa yolun Mısır olabileceği düşüncesi üzerine 1798 de Napolyon Bonapart'ın Mısır'a asker çıkarması ve Akka'ya kadar sokulması Napolyonun Orta Doğuyu ele geçirmek gayesini açıkça belli etmiştir.

Nihayet askerî yolla ele geçirme imkânını kaybeden Fransa'nın bu sefer Ferdinand de Lesseps idaresinde bir Fransız şirketi hesabına Süveyş kanalını açmış olması (1869) Fransa'nın Orta

Doğudaki ikinci büyük hamlesi olmuş, fakat bütün bu istekler İngiliz siyasî manevraları ile neticeye varamamış ve Fransızlar tarafından açılan kanalın hisse senetlerinin İngilizlerin eline geçmesiyle, dolyısıyla bu su yolu Fransız'ların kontrolünden çıkmış, nihayet Mısır'ın İngiltere tarafından resmen işgalinden sonra (1882) Orta Doğu hâkimiyeti I inci Cihan Harbi sonuna kadar İngiltere'nin elinde kalmıştır.

Şüphesiz Orta Doğu üzerinde İngiltere ve Fransa'dan ayrı olarak fakat gene aynı gayeler güden diğer bir devlet de Almanya olmuş ve I inci Cihan Harbinde bu gaye için Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan hareket bir netice vermemiştir. Böylece İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya arasında Orta Doğuya hâkim olmak için birkaç asır süren bu devamlı mücadele denilebilir ki hiç bir devlete yaramamış, yani bu devre içinde Orta Doğu'nun hiç olmazsa güney kısmı tek bir devletin eline geçememiştir.

Fakat meseleyi hemen I inci Cihan Harbinin sonuna getirmek, Orta Doğunun taksimine geçmeden sönmekte olan mücadeleyi yeniden şiddetlendiren çok yeni bir olaya temas etmek icabedecektir.

Hakikaten denildiği gibi, kanalın ve Mısır'ın İngiltere'nin eline geçmesiyle mücadele nispi de olsa hafiflemişken 20 nci asrın ilk senelerinden itibaren Musul ve İran petrollerinin İngiliz ve Alman jeologları tarafından keşfedilmesi üzerine evvelce hafiflemiş olan mücadele, Kanaldan başka, bu yeni enerji maddesinin ele geçirilmesi için tekrar hızlanmıştır. Nitekim Almanların I inci Cihan Harbinden evvel Orta Doğu siyasetleri, Osmanlı Devleti ile olan dostluk münasebetleri ve Anadolu - Bağdad demiryolunun inşası gibi faaliyetler ve bu faaliyetlerin neticesini almak için I inci Cihan Harbi içinde Orta Doğuya inmek istemelerinde sadece Kolonial ticaretin merkezini ele geçirmek değil, aynı zamanda Batı Avrupa'da gün geçtikçe ihtiyaç ve miktarı artan petrol kaynaklarına da sahip olmak arzusu da mevcut olmalıdır. Her ne kadar Almanya I inci Cihan Harbinden sonra bu rekabet sahasından tamamen çekilmiş ise de, gene aynı arzunun II nci Cihan Harbinde nüksettiğini Afrika harakatı, Girit ve Suriyeye asker indirmeler ile izah etmek mümkündür.

Orta Doğunun I inci ve II nci Cihan Harpleri arasında kalan zamanı hayli enteresandır. Orta Doğunun Türkiye ve İran

hariç diğer sahaları üzerinde Osmanlı Devletinin ortadan kalkması ile yeni yeni Arap devletleri kurulmuştur. Aşağı yukarı aynı etnik gruba dahil bu kütle sırf siyasî sebeplerle evvelâ birbirlerinden ayrılmış ve bu ayrılan parçalar da İngiltere ile Fransa arasında taksim olunmuştur.

Fakat iki cihan harbi arasında geçen devrede, Orta Doğunun dünyanın bir numaralı petrol istihraç sahası haline gelmesi, İran ve Irak petrollerinin keşfinden sonra Mısır, Bahreyn, Katar, Suudî Arabistan, Kuveyt'te yeni fakat çok zengin petrol damarlarının bulunması ve neticede bölgenin büyük bir gelir kaynağına sahip olması, bu maddenin aynı zamanda Batı medeniyeti için vazgeçilmez oluşu, nihayet sömürgeciliğin Arap milletleri üzerinde hasıl ettiği reaksiyon I inci Cihan Harbinden bile evvel başlayan Arap milliyetçilik cereyanını kuvvetlendirmiş, nihayet II nci Cihan Harbi sonunda İngiltere ve Fransa'nın eski kudretlerini kaybetmeleri ile Arap milletlerinin çoğu istiklallerini elde etmişlerdir. II nci Cihan Harbi ile beraber Fransa ve İngiltere Orta Doğu üzerindeki perestijlerini kaybederlerken, müstakil devletler üzerinde Amerika Birleşik Devletleri ile Rusyanın sessiz mücadelesi başlamış bulunmaktadır. Ve bu mücadelenin gün geçtikçe daha da şiddetlendiği Orta Doğu buhranları ile tezahür etmektedir.

Bugün Orta Doğu üzerinde İngiltere'nin birkaç ufak müstemlekesi istisna edilirse (İngiltere idaresi altında olan topraklar şunlardır: Aden, Hadramut, Bahreyn, Kuveyt, Katar ve Kıbrıs). Son kanal harekâtı ile Orta Doğunun bağımsızlığını ele aldığı ve 1958 başında vukua gelen Mısır - Şuriye cumhuriyetinin kurulması, Irak ihtilâli, Yemenin bu birliğe iltihakı, Suudî Arabistanın bu birliği desteklemesi ile yukarda sözünü yaptığımız Orta Doğuda kuvvetli bir devlet acaba teşekkül edecek midir? suali akla gelmektedir. İstikbalin, siyasî atmosfer altında ne şekil alacağı şüphesiz ki bilinemez. Fakat bütün tarih çağları içinde Orta Doğuya bir göz atılırsa, Arap dünyasının Süveyş yolu ile petrol kaynakları gibi temeller üzerinde yeni ve istikrarlı bir devlet kurup kuramayacağı gene şüphelidir. Filhakika, bu şüphe sadece coğrafi görüşe dayanmaktadır.

Evvelâ, bu bölge petrol rezervi bakımından dünyanın en zengin bir sahası olmasına rağmen bu işletme sistemi ile petrol stoğu ne kadar zaman sonra tükenecektir? Sonra Batı Avrupa veya bütün modern dünya, atom çağında yeni enerji maddelerinin pe-

şinde olduklarına göre, bu şartlar müsait şekilde tezahür eder ve petrol demode bir enerji maddesi olursa, Orta Doğunun 20 nci asırda dayanmağa başladığı istinad duvarlarının en mühimi yıkılmış olmayacak mıdır? Nihayet yeni hava gemilerinin inşası, denizlerde ise muazzam tonilatolarda gemilerin çalışmağa başlaması pek yakın bir gelecekte, Süveyş kanalını lüzumsuz bir mata haline getiremez mi?

Nitekim dünya üzerinde istikrar kazanmış, kuvvetli devletlerin temelleri tetkik edilirken bunun bir taraftan toprağa, yani ziraate, diğer taraftan endüstriye dayandığı müşahede edilmektedir. Filhakika Orta Doğuda bu hususta büyük bir birleşme değil, fakat iki ayrı yerde iki ayrı devletin sağlam temeller üzerinde geliştiği görülmektedir. Bunlardan biri en kuzeyde çeşitli imkân ve kaynaklarını geliştirerek inkişaf eden Türkiye, diğeri ise son yıllarda kurulmuş olan İsrail'dir.

Orta Doğunun coğrafî problemlerinden en reel olanı şüphesiz ki bugün için İsrail'dir. Kadim İbranî devletinin inkirazından sonra evvelâ Arap ırkının, sonradan Türk ırkının idaresi altında asırlarca yaşayan yahudilerin faaliyeti ve devlet kurm azmi son derece muazzam olmuştur. Hakikaten üç dinin de doğuş sahası olan Orta Doğu üzerinde Hıristiyanlık ve Müslümanlık uzun asırlar boyunca hâkim olmuşlarsa da, gene aynı yerde doğan musevilik tâ 1949 a kadar hükümran olamamıştır.

1949 da doğan İsrail, bugün Arap dünyasının ortasında ve çok dar hudutlar içinde ve diğer Arap devletlerinin haiz oldukları fizik şartlar altında yaşamakta ise de, bu genç milletin dinamizmi ve dünyaya dağılmış olan İsrail nüfusunun aynı bayrak altında toplanmak isteği ile İsrail, yapı ve görünüş bakımından diğer Arap devletlerinden tamamen ayrılmaktadır.

İsrail yeni kurulmuş olmasına rağmen bu memleketin sosyal ve ekonomik yapısı bambaşkadır. 1938 de şimdiki İsrail devletinin yerine tekabül eden saha içinde 1,415,000 kişi yaşıyordu. Bunun %70 i müslüman Arap, gerisi ise yani 400.000 kişi musevi idi. Fakat II nci Cihan Harbinde bu nüfus süratle artmış ve 1946 da aynı yerdeki yahudi nüfusu 608.000 e varmıştır. 1948 senesi başında yani sadece bir sene zarfında 250.000 yahudi muhaciri bölgeye gelmiş, nihayet 1957 de İsrail nüfusu 2.000.000 e yaklaşmıştır. Ortalama olarak her sene İsrail'e 200.000 kişinin gelmekte olduğu resmî İsrail kaynaklarından öğrenilmektedir.

Fakat asıl mühim olan taraf, gelen muhacirlerden en az yarısı, yani 1.000.000 u Almanya ve Polonya'dan gelmiş olup, diğerleri ise merkezî ve Orta Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Arabistan (sadece Yemen'den 40.000 kişi) Hindistan ve Çin'den gelmişlerdir. Buna mukabil İsrail'deki müslüman Araplar Ürdüne sürülmüşlerdir.

Asıl enteresan olan nokta, bir çöl kenarında kurulmuş olan bu devletin süratle inkişafı, evvelâ Polonya ve Almanya'dan gelen entelektüel ve endüstriyel nüfusun bilgi ve mahareti ile vukua gelmiştir. Bilgi ve teknik; asırlardır bir kum çölü olup zorla hayvan otlatılabilen sahaların yavaş yavaş ileri birer ziraat alanı haline geldiği müşahede edilmekte, ziraat ve ona bağlı olarak su problemi halledilir ve ziraat istihsal gelişirken, diğer taraftan oldukça köklü bir endüstriyel faaliyetin geliştiği göze çarpmakta ve evvelce köy olarak kurulan merkezlerin şimdi birer endüstri kasabaları haline geldiği görülmektedir. Nihayet İsrail'in diğer Arap devletleri gibi hayatî maden zenginliklerinden tamamen mahrum olduğu düşünülürse, bu memleketin İsviçre ve İtalya tipi bir endüstriye (şüphesiz İsrail'de endüstriyi faaliyete geçirecek hiç bir enerji kaynağının yok olduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır) atıldığı ve o tip bir endüstriyi geliştirdiği müşahede edilmektedir.

Netice itibariyle İsrail'in istikbali ne olacaktır? Yani etrafı muhalif bir Arap dünyası ile çevrilmiş bu ufak devletin hayatı nasıl bir seyir takip edecektir? Bu suallerin cevabı şüphesiz coğrafyanın hududu dışında kalır. Fakat İsrail'in Filistin çöllerinde; Türkiye'nin Anadolu bozkırları üzerinde yapmış olduğu hamleler ve gelişmeler asırların empoze ettiği coğrafi determinizmi yıma yoluna girmiştir. Denilebilir ki, bugün İsrail Orta Doğunun inkişafı için kurulmuş bir lâboratuara benzemektedir. Gelişmenin petrol veya kanalla mı yoksa daha başka şekilde mi olabileceği bu yeni lâboratuarda ispat edilecektir.

İsrail'in bu dinamik faaliyeti ve süratle gelişmesinin Arap dünyası üzerinde büyük tesirleri olduğu inkâr edilemez bir hakikattir. Arap dünyası içinde gelişen bu tehlike Arap milliyetçiliğini kamçulamış ve hızlandırmıştır. Fakat bu uyanış hareketi Arap yarımadası üzerinde 8 inci asırda kurulmuş olan Büyük Arap İmparatorluğunun tekrar ihyasına imkân verebilecek midir?

Bu çok muğlak soru için sadece coğrafi mülâhazaları ileri

sürmek, hükmü ise istikbale bırakmak şartıyla meseleyi şu şekilde hülâsa etmek mümkündür:

1 — Orta Doğunun Arap Dünyası mevcut coğrafî kadro içinde her ne kadar gelişmekte, mevcut kaynakları ıslâh etmekte (bilhassa petrolden para kazanan memleketler) ise de bu hamle memleketin coğrafî karakterini değiştirecek kadar ileri gitmemiştir.

2 — Orta Doğu, petrollü ve petROLSÜZ memleketler olarak ikiye ayrılmış, petROLSÜZ memleketler fakir, petrol sahipleri ise varlıklı duruma geçmişlerdir. Ve bu faktör Arap dünyasında bir muvazenesizlik unsuru olmuştur.

3 — Orta Doğu'nun Arap alemi, yukarda da defalarca temas edildiği gibi petrol dışında geçim kaynakları mahdut ziraat sahalarına inhisar etmekte ve bu sahalardaki işletme de gene muayyen grupların tasarrufunda bulunmaktadır. Bu sistem, son ihtilâller ve reformlarla düzeltilme yoluna girmekte ise de, mevcut toprakların miktar bakımından az oluşu, bahis mevzuu toprakların topraksızlar arasında taksiminden bir fayda sağlayamayacaktır (Nil vadisinde olduğu gibi).

4 — Arap dünyası aynı etnik gruplardan meydana gelmekte ise de, asırlardır çok kısır tabiat şartları altında teessüs etmiş ve derine kökler salmış sosyal bir sistemden birdenbire sıyrılma ve Batı Dünyasının idare sistemine geçme hiç de kolay olamayacaktır. Nitekim I inci Cihan Harbinde Arap memleketlerinin bazı ailelerin idaresi altına verilmesi, hattâ aynı ailenin iki rüknü arasında taksime uğrayan devletler arasındaki şiddetli zıddiyet ve ayrılıklar (Irak ve Ürdün) feodal bir sistemin kuvvetini gösterecek misallerdir. Her ne kadar yakın seneler zarfında krallıkların teker teker yıkıldığı ve yerine mahiyeti meçhul fakat diktatörlük sezgisi veren idarelerin iş başına gelmesine rağmen Arap kütlesi tarafından benimsenmiş kabile hayatının yıkılması bu hareketlerle pek mümkün olmasa gerektir. Ve bu feodal sistemin yıkılma değil, fakat kültür, ekonomi, sosyal tekâmül ile şekil değiştirmesinden başka türlü değişmesi mümkün olmayacağına göre; devletler üzerinde yapılan operasyonları sathî hâdiseler veya en samimî arzulara rağmen, derinliğe nüfuz edemeyecek istekler olarak mütalâa etmek mecburiyeti vardır.

5 — Arap dünyasının sağlam temelleri olarak petrol ve Süveyş yolunun coğrafi bir görüşle inkişafa sebep olacağı pek iddia edilemez. Hamlenin sadece tek taraflı olması hiç bir zaman kâfi değildir.

6 — Orta Doğu gelişmek ve bir birlik kurabilmek için geçici değil, fakat kendi tabiat şartlarını ıslâh yoluna atıldığı ve bu hamlenin bütün Arap dünyasının her tarafında müsavi bir şekilde cereyan etmeğe başladığı gün; yani hayat standardının yükselmesi şartıyla Orta Çağ hayatından kurtulup istikrar sahibi bir devlet haline gelmesi mümkündür.

7 — Nihayet 20 nci asrın tekniği, bilgisi İsrail'de artık çöllerin de "ekonomik bir değer" olduğunu ispat etmiştir. Yukarıda ileri sürülen iddiaların hayal değil, fakat ilim gücü ile mümkün olabileceği anlaşılmıştır.

8 — Arap dünyası uzun asırlar boyunca şahsî geçimini sağlayacak kadar bir çalışma sistemi içinde kalmış ve fertlerin aşırı çalışma faaliyeti kimi yerde israfa, kimi yerde ise dumura uğramıştır. Bugün sayıları 69 milyona varan bu insanları normal çalışma sistemine intibak ettirmek zaruridir.

9 — Arap dünyası istikrarlı bir hayata kavuşabilmesi için politik yoldan değil, Orta Doğuya has coğrafi problemlerinin halli yoluna gitmesi lâzımdır. Aksi halde tabiat şartlarından, sosyal ve ekonomik şartlara kadar büyük bir tezat sahası içinde olan bu memleketler önümüzdeki asırlarda da büyük devletlerin kontrolünden güçlükle kurtulabileceklerdir.

BİBLİYOGRAFYA

1. BONNE, A.: "The Economic Development of the Middle East", London 1945.
2. EAST, W. G. ve SPATE, O. H. K.: "The Changing map of Asia" London 1958.
3. EAST, W. G. ve MOODIE, A. E.: "The Changing World", London 1956.
4. "The Economic Development of Iraq" Komisyon raporları, London, 1957.
5. "Encyclopedia Britannica" Orta Doğu memleketlerine ait muhtelif ciltler.
6. FISHER, W. B.: "The Middle East" London, 1952.
7. Haas, William S. İran. Newyork, 1946.
8. HUNTINGTON, ELLSWORTH: "Palastine and its Transformation" London, 1912.
9. HUNTINGTON, ELLSWORTH: "Principles of Human Geography" (Bölüm X) New York, 1947.
10. KIRK, GEORGE, E.: "A Short History of the Middle East" London, 1955.
11. SPEISER, E. A.: "The United States and the Near East", Massachusetts 1950.
12. TANOĞLU, A. T.: "Mısır ve Süveyş Kanalı" İst. Üniv. Coğ. Enst. Dergisi Cilt: 2, sayı: 3-4, İstanbul 1952-1953.
13. "Tarih III"; Yeni ve yakın zamanlar. İstanbul 1933.
14. TWITCHELL, K. S.: "Saudi Arabia" New Jersey, 1953.